

1. ELMÉLETI ALAPVETÉS

Ebben a fejezetben a vizsgálat elméleti háttérfeltevéseiről¹ lesz szó. A kutatás nyelvelméleti keretét a funkcionális kognitív nyelvelmélet adja, ez kínál kellő perspektívát ahhoz, hogy az inferencialitást a nyelvi tevékenység nagyobb kontextusában mutathassuk be, tekintettel annak társas és kognitív beágyazottságára² (l. 1.1.1.). Az inferencialitás ugyanis egy a megnyilatkozóhoz köthető konceptuális tartományt hoz működésbe, amely „közvetlen összefüggésben van azzal, ahogy érzékelünk, emlékezünk és cselekszünk a fizikai és a szociális világban, amelyben élünk”³ (Nuyts 2001: xvi). Az episztemikus-inferenciális jelölők „eszközök ahhoz, hogy a megnyilatkozó a kommunikáció sikere iránt felelősséget vállaljon, és meg tudjon felelni a befogadó azon törekvéseinek, amelyek az új információ befogadására irányulnak”⁴ (részben Blakemore-t idéve Traugott 1995: 45, vö. Haviland 1989: 40, Givón 1982, Verschueren 1999: 195).

Az elméleti bevezető az alkalmazandó, elmélethez kötött alapfogalmakat tárgyalja. A diskurzusvilágban mint modellben mutatja be a beszédesemény viszonyrendszerét (1.1.1.). Értelmezi a konstruálás jelenségét (1.1.2.), ezen belül részletesebben tárgyalja a szubjektív és az objektív konstruálási mód problematikáját.⁵ A konstruálási módok tárgyalása elvezet a szubjektívizáció fogalmának bevezetéséhez (1.1.3.). A jelen mű a szubjektívizációt műveletként értelmezi, a megnyilatkozóhoz köthető konceptuális tartomány működtetéseként határozza meg. Ez azt jelenti, hogy a mondat jelenetében olyan mentális aktivitás eredménye válik megfigyelhetővé, amely mentális aktivitás szubjektuma azonos a megnyilatkozó szubjektummal. A megnyilatkozó szubjektum mentális működésének figyelembevétele egyenesen következik abból az elméleti keretből, amely a kutatás tárgyát természetes közegében kívánja megérteni, értelmezni. A szubjektívizáció műveletének kiemelése (hasonlóan az interszubjektívizáció tárgyalásához) szakítást jelent azzal a nyelvészeti hagyománnyal, amely a könyvben tárgyalt jelenségeket a megnyilatkozó mentális működésétől független nyelvi szerkezetekként kísérelte meg leírni.

Az első fejezet kiemelt figyelmet fordít a nyelvi ikonikusságra (1.2.), amelyet a szerző a nyelvi tevékenységet folytató ember elméjének analóg működésével hoz összefüggésbe. Az ikonikusság ('iconicity') általános elvének felismerése azzal a felfogással kapcsolódik

---

¹ Ennek bemutatásában mindenekelőtt Tolcsvai Nagy (2010, 2013) és Tátrai (2011) elméleti szempontból koherens, a nyelvi tevékenységet átfogóan vizsgáló munkáira támaszkodom.

² Vö. Tátrai 2011: 26–35.

³ „It relates directly to the way we perceive, memorize, and act in the physical and social world we live in” (Nuyts 2001: xvi).

⁴ „[...] are the devices by which speakers take responsibility for success in communication and seek to meet hearers attempts to integrate new information” (Traugott 1995: 45).

⁵ A könyv ezen részének előzményét Kugler 2013 adja közre.

össze, hogy a nyelvi kifejezés jelentése konvencionálódott, de nem önkényes, hanem alapvetően motivált. Ezért a jelen munka törekszik arra, hogy a motiváltságot kellő tágassággal értelmezve rámutasson a tárgyalt jelenségek nyelvi megkonstruálásában megvalósuló ikonikusságra.

Ezt követően – az elméleti alapvetés részeként – az evidencialitás, az inferencialitás és az episztemikus modalitás főbb értelmezési kísérleteinek tárgyalása következik a nyelvészeti szakirodalom rövid, teljességre semmiképp sem törekvő, kritikai áttekintésével (1.3.1.). Ezzel mintegy rekonstruálhatóvá válik az az út is, amelyet a szerző bejárt a jelen vállalkozás szemléletének kialakításáig. A könyvben az episztemikus-inferenciális modalitás tárgyalása és empirikus vizsgálata számára az 1.3.2. pontban olvasható felfogás szolgál kiindulópontul és – szűkebb értelemben vett – elméleti háttérként. Az inferencialitás jelenségét tárgyalva szükséges kis kitérőt tenni a jelenség (főképp kognitív) pszichológiai megközelítéseinek irányába (1.4.) a konnekcionista felfogást – mint az alkalmazott nyelvészeti megközelítéssel leginkább összhangban állót – kiemelve.

1.1. A vizsgálat nyelvelméleti háttere és alapfogalmai

A nyelvi kommunikációt az embernek az az igénye és – adaptív előnyökkel is kapcsolatos – szükséglete működteti, hogy megértse másokat⁶ és általában az őt körülvevő világot, ezen keresztül jobban megértse önmagát, és megértse önmagát másokkal. A nyelvi tevékenység ezért igen komplex jelenség. Elválaszthatatlanul összefügg a humán kogníció egyéb jelenségeivel (például az észleléssel, az emlékezés folyamataival), általában a megismerő tevékenységgel.⁷ A tudás – a nyelvre vonatkozó tudás is – neuronális hálózatok aktivációs mintázataiban – és nem dologszerűként tételezhető fogalmakban – létezik, tehát be van ágyazva az ember pszicho-fiziológiai működésébe (l. Sinha 2001, Tátrai 2011: 27, Tolcsvai Nagy 2013: 50–60, Jakab 2014: 659, 686, 717). Ugyanakkor a nyelvi tevékenység a nyelv, vagyis egy konvencionálódott jelölőrendszer⁸ létrehozásával és működtetésével megy végbe. Ennek feltétele az, hogy az interakcióba lépő felek egymást hasonló kognitív képességekkel és igényekkel rendelkező lényekként ismerjék fel.⁹ Olyan lényekként, akik a (perspektivikusan) feldolgozott valóság bizonyos aspektusain meg akarnak osztozni, képesek erre – a konvencionálódott jelölőrendszer

⁶ Az azonosulásra a kultúra (és a kulturális átadás) alapjaként hivatkozik Tomasello (2002: 100kk.).

⁷ Tolcsvai Nagy 2010: 13kk., 2013: 18–25, 50–60, Tátrai 2011: 29kk., Tomasello 2002, Sinha 2001.

⁸ A szakirodalom ezért „szimbolikus kommunikáció”-nak nevezi, szemben például a kommunikatív szignálok alkalmazásával, ami nem feltételezi az intencionalitást és az interszubjektivitást (l. Sinha 2001, Tomasello 2002: 103kk.). Szilágyi N. Sándor szerint a konvencionáltság (továbbá az interszubjektivitás és a perspektivikusság (l. Tomasello 2002: 133) elegendő kritérium lenne a nyelvi kommunikáció sajátosságainak megragadásához (vö. a szimbólum „a tapasztalat megosztására szolgáló konvenció”, Tomasello 2002: 97), és így a *szimbólum*, *szimbolikus* kifejezések felszabadulhatnának az általános ’konvencionált’ értelem alól a szimbólumot megvalósító kifejezés számára. Lásd erre vonatkozóan Szilágyi N. Sándor előadásorozatát (Szilágyi 2012).

⁹ Ebben ragadható meg a nyelvi kommunikáció intencionalitása. A felek tehát egymást intencionális ágensként ismerik fel (Tomasello 2002: 77, 116, 141), ami alapja a tudatelmélet működésének is.

alkalmazásával – egymás figyelmét ráirányítani, és képesek egymást megérteni, **közös** tudást létrehozni ebben a **közös** figyelmi jelenetben (Tátrai 2011: 30). A „közös”-ben, a megosztásban ragadható meg a nyelvi kommunikáció interszjektív¹⁰ jellege és társas alapja (l. Sinha 2001, Tomasello 2002: 103–143, főképp 137, Tolcsvai Nagy 2010: 9–10, 2013: 55, 58–60, Tátrai 2011: 30, Jakab 2014: 733).¹¹ Sinha (2001) ezért a nyelvi tevékenységet epigenetikusként tartja, azaz a genetikai tényezők mellett a környezeti (ezen belül humánkörnyezeti, illetve társas) hatásoknak is konstruktív szerepet tulajdonít a létrejöttében¹² (l. Tátrai 2011: 26).¹³

Az emberek tehát egyrészt társas megismerő tevékenységet folytatnak a nyelvi kommunikációban, másrészt létrehozzák és alakítják is társas kapcsolataikat a nyelvi tevékenység során (Tátrai 2011: 36–36).

1.1.1. A beszédesemény modellje: a diskurzusvilág

A diskurzusvilág alapja (‘ground’) a közös figyelmi jelenet,¹⁴ az az interszjektív (egymásra figyelő, egymást megérteni szándékozó feleket: a megnyilatkozót (M) és a beszédpartnert (P), az ő társas interakciójukat feltételező) kontextus, amelyben a nyelvi tevékenység zajlik (l. Langacker 2008: 259, Tátrai 2011: 31, Tolcsvai Nagy 2013: 23–24). A megnyilatkozó által mentálisan feldolgozott és nyelvi kifejezésekkel a partner számára is megfigyelhetővé tett „valóságdarab” a referenciális jelenet (ez van az ‘onstage terület’-en az 1. ábrában). A referenciális jelenet dolgai/szereplői és eseménye a diskurzus alapjához horgonyzódik le (lásd az 1. ábrát).¹⁵

¹⁰ „Conventional symbol systems are *grounded* in an *intersubjective* meaning-field in which speakers *represent*, through symbolic action, some segment or aspect of reality for hearers” (Sinha 2001). Az így értelmezett interszjektívitás összefüggésben van a tudatelmélettel (‘theory of mind’), az elmeolvasás (‘mind reading’) műveleteivel, lásd például Thagard ed. 1998, Kiss 2005, Kiss–Jakab 2010, Pléh 2013.

¹¹ Hálás vagyok Tátrai Szilárdnak, hogy Sinha munkáira felhívta a figyelmemet, és azért is, hogy ezeket a gondolatokat értelmező módon integrálta saját nyelvről alkotott elképzelésébe, és ezáltal kidolgozta a jelen munkában is alkalmazott nyelvi interakciós modellt. Az így felfogott interszjektívitás általánosabb érvényű, mint Verhagen (2005) interszjektívitás értelmezése.

¹² „[...] in epigenesis the developmental pathway and final structure of the behaviour that develops are a consequence as much of the environmental information as of the genetically encoded information” (Sinha 2001).

¹³ L. még a nyelv szociogenetikusként és a kultúra ontogenetikusként gyökereire való hivatkozást Tomasellónál (Tomasello 2002: 49, 100kk.).

¹⁴ Ennek kialakítására a nyelvvelsajátítás folyamatában lásd Tomasello 2002 (főleg 70kk.).

¹⁵ Források: Langacker 2008: 261, 466, Sinha 2001, Tolcsvai Nagy 2001: 121. A modell általam ismert legkidolgozottabb változata a magyar szakirodalomban Tátrai (2011: 31) és Rónai (2012: 226) munkáiban található.